

СТАНОВАЊЕ РОМА
У СРБИЈИ:
СТАЊЕ И ИЗАЗОВИ

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

КЊИГА 107

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SPECIAL EDITIONS

Book DCLXXXIV

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 107

COMMITTEE FOR THE STUDY OF THE LIFE AND CUSTOMS OF THE ROMA

ROMA HOUSING IN SERBIA: CURRENT SITUATION AND CHALLENGES

Accepted for publication at the 8th Session of the Department of Social Sciences, held on October 18, 2016, after being reviewed by Academicians *Tibor Várady* and *Vojislav Stanovčić*, Professors *Sreten Vujić*, *Vladan Đokić*, *Dragoljub B. Dorđević*, *Nađa Kurtović Folić*, *Vladimir Macura*, *Mirjana Roter-Blagojević*, and *Zlata Vuksanović-Macura*, PhD and *Božidar Jakšić*, PhD

Editors

Academician

TIBOR VÁRADY

ZLATA VUKSANOVIĆ-MACURA, PhD

BELGRADE 2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књига DCLXXXIV

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 107

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА

СТАНОВАЊЕ РОМА У СРБИЈИ: СТАЊЕ И ИЗАЗОВИ

Примљено на VIII скупу Одељења друштвених наука 18. октобра 2016. године на основу рецензија академика *Тибора Варадија* и *Војислава Становчића*, професора *Сретена Вујовића*, *Владана Токића*, *Драгољуба Б. Борђевића*, *Нађе Куртовић-Фолић*, *Владимира Маџуре* и *Мирјане Ротер-Благојевић*, др *Злате Вуксановић-Маџуре* и др *Божидара Јакишића*

Уредници

академик

ТИБОР ВАРАДИ

др ЗЛАТА ВУКСАНОВИЋ-МАЏУРА

БЕОГРАД 2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Снежана Крстић-Букарица

Коректор
Весна Шубић

Тираж
300 примерака

Штампа
Colorgrafx
Београд, Драгана Јефтића бб

САДРЖАЈ

<i>Предговор</i> – Злата Вуксановић-Мацура.....	7
Миодраг Ференчак, <i>Самоградња и ромска кућа</i>	15
Miodrag Ferencak, <i>Self-Construction and Roma Houses</i>	41
Владимир Мацура, Јово Самарџић, <i>Ромски стан у бројевима: поређење опште и стамбене ситуације Рома у Београду на основу података из пописа 1991, 2002. и 2011.</i>	43
Vladimir Macura, Jovo Samardžić, <i>Roma Housing in Numbers: A Comparison of Overall and Roma's Housing Situation in Belgrade Based on Data from the 1991, 2002 and 2011 Censuses</i>	64
Злата Вуксановић-Мацура, <i>Социјално становање у Србији и Роми</i>	65
Zlata Vuksanović-Macura, <i>Social Housing in Serbia and Roma</i>	88
Јелена Јеринић, <i>Правни аспекти становања Рома у нелегално изграђеним или насељеним објектима</i>	89
Jelena Jerinić, <i>Legal Aspects of Housing of the Roma Living in Illegally Built or Inhabited Facilities</i>	110
Мина Петровић, <i>Стамбена искљученост Рома у централној и југоисточној Европи и Србији</i>	111
Mina Petrović, <i>Housing Exclusion of Roma in Central and Southeast Europe and Serbia</i>	129
Лазар Дивјак, <i>Покушаји пресељења становника новобеоградског ромског насеља „Газела“ 2004–2009: промашаји, сукоби, резултати и последице</i>	131
Lazar Divjak, <i>The Attempts to Relocate the Inhabitants of the Gazela Roma Settlement in New Belgrade between 2004 and 2009: Failures, Conflicts, Results and Consequences</i>	150

Милован Писари, <i>Роми у Београду за време Другог светског рата</i>	151
Milovan Pisarri, <i>The Roma in Belgrade During World War II</i>	167
Сретен Вујовић, <i>Становање Рома у социјалистичкој Србији</i>	169
Sreten Vujović, <i>The Housing of Roma in Socialist Serbia</i>	187
Бранислав Митровић, Јелена Митровић, <i>Анализа стамбених склопова ромске куће</i>	189
Branislav Mitrović, Jelena Mitrović, <i>An Analysis of the Housing Features of the Roma House</i>	199
Александра Мокрањац, <i>Истраживања и рефлексije академика Милана Лојанице о најнижем стамбеном фонду Београда друге половине двадесетог века</i>	201
Aleksandra Mokranjac, <i>Research and Reflections of Academician Milan Lojanica on Belgrade's Poorest Housing Stock in the Second Half of the 20th Century</i>	228
Биљана Сикимић, <i>Традиционалне бајте и окућнице Рома у Подунављу</i>	229
Biljana Sikimić, <i>Traditional Roma Bajta and its Infield in the Danube Region</i>	252
Љиљана Ђукановић, Душан Игњатовић, <i>Енергетске карактеристике ромских кућа</i>	253
Ljiljana Đukanović, Dušan Ignjatović, <i>Energy Features of Roma Houses</i>	271

СТАМБЕНА ИСКЉУЧЕНОСТ РОМА У ЦЕНТРАЛНОЈ И ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ И СРБИЈИ

Мина Петровић*

А п с т р а к т – Текст се заснива на компаративној анализи података из више извора и обухвата следеће земље: Чешку, Словачку, Мађарску, Румунију, Бугарску и Србију. Велика сличност у карактеристикама и распрострањености стамбене и социјалне искључености Рома у посматраним земљама показује да разлике у нивоу економског развоја или темпа приступања Европској унији нису од великог утицаја. Преглед програма којим се тежи смањивању стамбене искључености Рома показује ограничене ефекте (спорадичне, без одрживих услова, без ефеката десегрегације). Такво стање повезује се са ширим процесима социјалног искључивања из перспективе постсоцијалистичке трансформације и неолибералног капитализма. Посебан нагласак је на концепту минималне државе, те потписивању редистрибутивног дискурса дискурсом социјалне интеграције, који одговара ширењу тржишних принципа на све домене друштвеног живота. То често редукује начела партиципативности и оснаживања маргиналних актера на пуки формализам. У таквим околностима, репродукује се стигматизација Рома као незаслужно сиромашних, што, такође, ограничава ефекте програма за инклузију Рома.

Кључне речи: Роми, стамбена искљученост, социјална искљученост, дискриминација

УВОД

Стамбена искљученост Рома посматра се као део ширег процеса социјалног искључивања, јер се готово све димензије овог процеса не само рефлектују већ и репродукују у области становања, што појам стамбене искључености чини изузетно сложеним. У средишту пажње је искуство земаља централне и југоисточне Европе које су последњих деценија суо-

* Филозофски факултет, Универзитет у Београду, и-мејл: mipetrov@f.bg.ac.rs

чене са постсоцијалистичком трансформацијом односно реафирмацијом тржишта, приватне својине, плуралитета (економских и политичких) интереса, те са редефинисањем начела, циљева и мера стамбене политике, као и образовне, здравствене и политике рада. То је у значајној мери променило услове рада и становања, као и доступност важних социјалних услуга, те самим тим утицало и на друштвени положај и животне шансе укупне популације, а посебно друштвено рањивих група. Постсоцијалистичка друштва су веома изложена продукцији нове маргиналности коју генерише неолиберална фаза савременог капитализма, управо зато што су потпуно разградиле претходне механизме социјалне заштите, нарочито у становању. Због ограниченог простора, у тексту се анализирају подаци за Чешку, Словачку, Мађарску, Румунију, Бугарску и Србију. Популација Рома у одабраним земљама (осим Чешке, са 3%) представља релативно упоредиву националну мањину (7–10%),¹ све земље су биле потписнице Декаде Рома, док међу њима постоје разлике у погледу успешности социо-економске трансформације, што отвара питање да ли те разлике прате извесне варијације и у погледу (друштвеног и стамбеног) положаја Рома. Такође, чињеница да је Србија једина међу посматраним земљама у својству кандидата за чланство у Европској унији (ЕУ), док су све остале земље пуноправне чланице, омогућава да се сагледају и потенцијални ефекти различите динамике процеса придруживања. У првом делу рада, обележја стамбене искључености Рома повезују се са основним процесима који су је условљавали током социјализма, односно у постсоцијалистичком периоду. У другом делу рада, стамбена искљученост Рома повезује се са макроструктурним детерминантама промена у становању и стамбеној политици, које утичу на ефекте програма за смањивање стамбене искључености Рома у посматраним земљама, као и са културолошким обрасцима који, такође, одређују њихову ефикасност и домете.

СТАМБЕНА ИСКЉУЧЕНОСТ РОМА: ПРОЦЕСИ И СТАЊЕ

Мултидимензионалност феномена стамбене искључености чини је најсложенијим видом социјалне искључености, процеса којим су одређени појединци/групе гурнути на ивицу друштва у коме живе и спречени да имају пуни приступ ресурсима, институцијама и активностима ширег друштва, због сиромаштва или недостатака основних знања, или као резултат дискриминације.² Појам стамбене искључености не обухвата само маргинализацију у погледу остваривања права на адекватно и сигурно

¹ Eszter Somogyi and Nóra Teller, *Improving housing conditions for marginalized communities, including Roma in Bulgaria, Czech Republic, Hungary, Romania and Slovakia* (Budapest: Metropolitan Research Institute, 2011), 6. У даљем тексту (Somogyi and Teller, *Improving housing conditions*).

² Marija Babović, *prir., Izazovi nove socijalne politike* (Beograd: SeCons, 2010), 31.

становање, већ и маргинализацију у погледу локације становања и нивоа њене опремљености, пре свега комуналном и социјалном инфраструктуром. Таква маргинализација умањује успешност ране социјализације и образовања деце, здравствене заштите, те запослења преко карактеристика локалног тржишта рада, итд. Другим речима, стамбена искљученост обухвата све кључне димензије појма социјалне искључености. То су: мала или никаква могућност запослења, стицања прихода и образовања; удаљеност од друштвених мрежа и активности заједнице; ниска приступност власти и органима доношења одлука; осећај немоћи и неспособности контроле над одлукама које утичу на свакодневни живот.³

Када је реч о механизмима стамбеног искључивања током социјализма, типски модел стамбене политике⁴ је третирао становање као друштвену потрошњу, а градња и дистрибуција станова је контролисана од стране државе. Заправо, потискивањем тржишта држава је преузела улогу главног актера обезбеђивања (провизије) станова, међутим, економска неефикасност таквог система није омогућила реализацију прокламованог циља: да свако домаћинство добије друштвени стан. Ту привилегију су углавном имали виши друштвени слојеви (политичка елита, стручњаци, службеници и ВКВ радници). Због тога се јавни сектор у становању није могао сматрати социјалним у смислу заштите најугроженијих група. Запослени Роми са ниским образовањем и квалификацијама су ретко добијали стан од државе (предузећа), мада је међу посматраним државама било разлика, те су Роми у тадашњој Чехословачкој имали нешто бољи приступ јавном становању.⁵ У Мађарској је забележена „одложена“ урбанизација, јер је држава због несташнице станова регулисала миграције ка градовима, услед чега је нискоквалификована радна снага могла да мигрира само у села у окружењу градова, што се у великој мери односило на Роме. У Румунији, Роми су након Другог светског рата били насилно или „привремено“ насељавани, најчешће у делове града који су препуштени пропадању, са тенденцијом исељавања домицилног становништва. Но, привремена настањеност Рома је добила трајност, као и стање запуштености стамбених блокова. Слично је искуство Рома и у Бугарској. Општине су наменски одређивале локације за насељавање Рома и ограничавале начине градње само на лаке материјале, што је одговарало привремености такозваних „махала“. У градовима су се такве локације бирале ван унутрашњих „цивилизованих“ зона града, са др-

³ Ibid.

⁴ Jozsef Hegedus i Ivan Tosics, "The Disintegration of East European Housing Model", u *Housing Privatization in Eastern Europe*, ur. David Clapham, Jozsef Hegedus, Keith Kintrea i Ivan Tosics (London: Greenwood Press, 1996), 15–16.

⁵ Наведена искуства Рома у посматраним земљама и током социјализма и у постсоцијалистичком периоду су заснована на тексту (Somogyi and Teller, *Improving housing conditions*).

жавним институцијама.⁶ У Србији су се Роми у већини ослањали на стратегије самосталне градње, често без регулисаног легалног статуса и адекватне опремљености, а ромска насеља су углавном имала обележја сегрегираних подручја, без обзира на период у коме су настала.⁷ У свим земљама, ромска насеља су временом популационо расла, уз нелегално проширивање стамбених јединица, без инфраструктурног опремања, док су (локалне) власти затварале очи у односу на такву праксу и заузимање јавног земљишта. Толерисање неформалне градње током социјализма, не само Рома, могло би се сматрати видом индиректне социјалне политике у становању, будући да су мере стамбене политике биле неефикасне да би се сваком домаћинству обезбедио стан из јавних средстава. Чињеница, међутим, да су мере стамбене политике биле посебно неефективне за најугроженије групе становништва, као и чињеница да је толерисана подстандардност нелегалне градње, указују на институционалну дискриминацију,⁸ која је према Ромима постојала и пре социјализма, а наставља се и након њега.

Након 1989. године стамбени положај Рома се погоршава. На то је утицало повлачење државе из примарно редистрибутивне улоге у становању ка потпорној, чиме се она доминантно усмерава ка успостављању тржишно заснованог стамбеног система и урбане економије. То намеће нова питања о приступачности становања за различите сегменте становништва, али она задуго остају без системског приступа, а са децентрализацијом стамбене политике најчешће бивају препуштена локалним властима. Маргиналне друштвене групе остале су готово без икакве заштите, јер се држава фактички потпуно повукла из становања, а приватизацијом стамбеног фонда је остала и без станова чија би се употреба могла редефинисати у правцу новог концепта социјалног становања. Заправо, у већини постсоцијалистичких земаља нема стратешког приступа социјалном становању, а 80% буџетских средстава усмерава се ка приватном (профитабилном) стамбеном сектору, те доминирају субвенције усмерене ка финансијским механизмима (кредити и сл.) подстицања стамбене тражње средњих доходних група на тржишту.⁹ Због тржиш-

⁶ Mariya Ivancheva, "From Informal to Illegal: Roma Housing in (Post-)Socialist Sofia, *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 4 (2014): 49. У даљем тексту (Ivancheva, "From Informal to Illegal").

⁷ Božidar Jakšić i Goran Bašić, *Umetnost preživljavanja: gde i kako žive Romi u Srbiji* (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2005). У даљем тексту (Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*).

⁸ Mina Petrović, "Serbia: A patchwork of Local Options", у *Social Housing in Transition Countries*, ur. Jozsef Hegedus, Martin Lux i Nora Teller (New York:Routledge, 2013), 253. У даљем тексту (Petrović, "Serbia: A patchwork").

⁹ Martin Lux i Petr Sunega, "New Social Housing Strategies in Post-Socialist States: Effectiveness, Efficiency and Sustainability", у *Social Housing in Transition Countries*, ur. Jozsef Hegedus, Martin Lux i Nora Teller (New York:Routledge, 2013), 309.

не ревалоризације станова и градског земљишта, као и због реституције станова, расељавање Рома је у драстичном порасту.

У Чешкој, а ситуација је слична и у Словачкој, Роми који су корисници социјалног становања суочавају се са порастом трошкова становања, а неретко се њихови уговори незаконито мењају у корист група са вишим дохотком, док се Роми исељавају у нехигијенске станове на сегрегирани периферне градске локације. У условима потпуно децентрализоване стамбене политике, неке општине се опредељују да приватизују општинске станове, што додатно повећава ризик од пораста трошкова (у такозваним резиденцијалним хостелима у приватном сектору), односно насилног исељавања, без икаквих мера социјалне заштите. Чешка држава остаје пасивна образлажући да централни ниво не може да се меша у аутономију општинских власти.

Након масовне приватизације станова у Мађарској, преостало је 3–4% станова у јавном сектору, најнижег квалитета, у којима су настањене најугроженије социјалне групе, међу којима и ромска домаћинства, којима због ниског дохотка није било омогућено учешће у откупу станова. И у Србији је, према попису из 2011. године, удео станова у јавном сектору сведен на 1% укупно настањених станова, а само половину броја станова у јавном сектору општине користе за социјално најугроженије¹⁰ (по правилу су то станови веома ниског квалитета). Роми су дискриминисани у остваривању права на социјално становање.¹¹ О томе говори и податак да станове у јавном сектору користи тек 5% ромских домаћинстава (у односу на 3% осталих домаћинстава) и поред вишеструке стамбене и социјалне депривације Рома у односу на укупну популацију.¹²

Током постсоцијалистичке трансформације, а посебно периода транзицијског сиромаштва, у Мађарској су уочене двосмерне миграције Рома, из града ка селу, због нижих трошкова становања и, у град са градских обода ка зонама напуштеним од стране средње и виших класа, због неодржавања станова или ниских стандарда градње током социјализма. И у Србији се Роми померају ка великим градовима у потрази за бољим условима рада у неформалном сектору. Обично се концентришу у постојећим ромским насељима која популационо расту, а овом процесу доприноси и прилив интерно расељених Рома са Косова, што у њима додатно погор-

¹⁰ Другу половину чине национализовани станови који нису могли бити откупљени и нису (још) реституисани.

¹¹ Видети у овом зборнику: Злата Вуксановић-Мацура, „Социјално становање у Србији и Роми“. (Прим. ур. З. В-М.)

¹² Програми стамбене изградње из буџета локалних самоуправа превасходно су намењени запосленима у јавном сектору јер критеријуми алокације дају знатно већу тежину формалном образовању и радном статусу него тежини стамбене ситуације. Тако, на пример, програми социјалног становања у Београду (које у ширем смислу обухвата и могућност откупа станова под непрофитним условима) предвиђали су само 15% станова за најугроженије групе, међу којима су и Роми (Petrović, “Serbia: A patchwork”, 255).

шава услове становања. У свим посматраним земљама, урбана подручја настањена Ромима су временом постала предмет програма урбане обнове (центрификације), што Роме излаже присилним исељавањима.¹³ У Румунији и Бугарској је посебно наглашена изложеност Рома негативним ефектима реституције, јер се земљиште на које су их власти насељавале током социјализма враћа претходним власницима. Роми, без икаквог власничког статуса односно институционалне подршке, бивају одмах расељени или суочени са порастом трошкова, ризиком задуживања и потоњег исељавања. У другим случајевима, општине остављају ромска насеља без планова детаљне регулације а самим тим и могућности легализације.

Ромска насеља се у посматраним земљама јављају у различитој форми: као суседства у насељском ткиву, као периферна насеља или пак као потпуно самостална. Чешка је карактеристична по томе што су Роми већински настањени у урбаним срединама, а приближно 50% ове популације живи у општинским становима. Процена је да постоји преко 300 сегрегираних суседстава у 167 насеља у којима живе сиромашна домаћинства, од којих су 50–90% ромска. И у Словачкој је ромска популација претежно урбана (60%). У овој земљи је идентификовано 787 сегрегираних области у којима живе Роми, од тога је око 30% нелегално, а 14% су картонска насеља, 338 је на ободима насеља, а чак 281 област је вештачки или природно одвојена од других резиденцијалних области или лоцирана ван насеља. Ромска популација у Мађарској је претежно рурална (60%), око 6% живи у потпуно сегрегираним насељима, а процењено је да у другим насељима има око 1600 сегрегираних ромских суседстава, од којих је 14% потпуно изоловано, а 66% има периферну позицију. И у Румунији је ромска популација претежно рурална (60%). У овој земљи постоји око 2000 ромских насеља, 37% су изолована од других насеља, 52% су периферна, а 16% су вештачки или природно одвојена од других резиденцијалних области. Према проценама, само 60% Рома има правно регулисан стамбени статус. Однос руралне и урбане популације у Бугарској је готово уједначен (50–50%), Роми живе у гетима (углавном нелегалним) у око 90 урбаних области, као и у сегрегираним руралним областима.¹⁴ У Србији је регистровано око 600 ромских насеља, углавном сегрегираних суседстава од којих 43,5% имају карактеристике слама, 35% је нелегално, а 35% делимично легално.¹⁵ Популација Рома у Србији је претежно урбана (60%).¹⁶

¹³ У Софији је, на пример, од 1990-их забележено убрзано подизање хигијенских стандарда „лоших суседстава“ да би се ослободио простор за експанзију комерцијалних садржаја (Ivancheva, "From Informal to Illegal", 49).

¹⁴ Сви подаци о ромским насељима, осим за Србију, преузети су из: Somogyi and Teller, *Improving housing conditions*.

¹⁵ Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*.

¹⁶ Светлана Радовановић и Александар Кнежевић, *Роми у Србији* (Београд: Републички завод за статистику, 2014), 39. У даљем тексту (Радовановић и Кнежевић, *Роми у Србији*).

Податке удруженог дејства сиромаштва Рома и сиромаштва подручја на којима живе пружају налази регионалног истраживања Програма за развој Уједињених нација (УНДП),¹⁷ из 2011. године, које је рађено на узорку насеља у којима су Роми концентрисани изнад националног просека, као и неромске популације која живи у њиховом непосредном просторном окружењу.¹⁸ Одабрани индикатори стамбене и социјалне искључености су приказани у табели 1. Опис стања у Србији је допуњен и пописним подацима, као и подацима из истраживања које је радио Високи комесаријат за избеглице Уједињених нација (УНХЦР)¹⁹ у 2014. години, бавећи се положајем интерно расељених Рома са Косова, као и домицилних Рома у чијем су се непосредном окружењу населили Роми са Косова.²⁰

Иако се положај неромских домаћинстава не може сматрати просечним (већ потпросечним) за посматране земље,²¹ удео њихових домаћинстава (у распону 3–5%) која живе у руинираним односно нехиџенским (сламизираним) становима је вишеструко нижи но код ромских домаћинстава, највиши је у Србији (чак 39%), висок је и у Словачкој (31%) и Румунији (30%), док је најнижи у Чешкој (14%). Додајмо и да је у Србији, према попису из 2011. године, 16,7% ромских домаћинстава без канализације и воде,²² док је према УНХЦР-овом истраживању у истом положају 32% домаћинстава домицилних Рома и 40% домаћинстава Рома који су расељени са Косова.²³

17 United Nations Development Programs (UNDP).

18 Подаци истраживања су репрезентативни за Роме који живе у релативно сегрегираним условима (дакле не за укупну ромску популацију) док подаци за неромску популацију нису репрезентативни, већ служе као основа поређења. У свакој земљи узорак је чинило 750 ромских и 350 неромских домаћинстава. Tatjana Perić, *The Housing Situation of Roma Communities: Regional Roma Survey 2011*. (Bratislava: United Nations Development Programme, 2012), 12. У даљем тексту (Perić, *The Housing Situation*).

19 Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR).

20 Истраживање је урађено у 18 општина у Србији са средњом и високом концентрацијом интерно расељених Рома. Slobodan Cvejić, *Procena potreba interno raseljenih Roma u Srbiji* (Beograd: UNHCR, 2014), 18. У даљем тексту (Cvejić, *Procena potreba*).

21 Као што Јакшић и Башић указују Роми живе на оним местима на којима живи и остала градска, приградска и сеоска сиротиња (Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*, 28).

22 Радовановић и Кнежевић, *Роми у Србији*, 91.

23 Cvejić, *Procena potreba*, 31.

Табела 1. Компаративни подаци о стамбеној
и социјалној искључености Рома у посматраним земљама

	Мађарска		Чешка		Словачка		Румунија		Бугарска		Србија	
СТАМБЕНА ИСКЉУЧЕНОСТ	Р	НР	Р	НР	Р	НР	Р	НР	Р	НР	Р	НР
% популације у руинираним становима или сламовима	27%	4%	14%	3%	31%	5%	30%	5%	18%	3%	39%	10%
Број соба на члана домаћинства	0,68	1,20	0,55	1,02	0,54	1,07	0,67	1,41	0,94	1,69	0,63	1,13
Квадратура по члану домаћинства	21,6	40,5	13,7	25,6	13,7	28,0	13,5	32,2	18,4	36,0	14,1	27,7
Индекс стамбене депривације	12%	2%	0%	0%	16%	1%	23%	2%	3%	0%	10%	2%
Власништво	84%	91%	11%	43%	76%	88%	86%	91%	83%	93%	88%	91%
Забринутост због евакуације (забринут и веома забринути)	33%		48%		41%		29%		16%		21%	
Искуство етничке дискриминације у становању (5 год.)	22%		61%		59%		31%		36%		19%	
Значај Рома у администрацији	93%	59%	82%	43%	77%	40%	92%	69%	96%	63%	94%	72%
СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ	Р	НР	Р	НР	Р	НР	Р	НР	Р	НР	Р	НР
Чланови домаћинства у ризику од сиромаштва*	81,2%	38%	81,5%	50,5%	91,5%	48%	81%	41%	88%	51%	82,8%	нп
Домаћинства са озбиљном материјалном депривацијом*	91%	65%	70%	22,5%	80%	46%	89,5%	54%	82%	38%	85,9%	нп
Неписменост челника домаћинства	6%	1%	1%	0%	0%	0%	23%	2%	12%	1%	14%	3%
Стопа запослености	23%	41%	31%	70%	15%	38%	30%	44%	34%	55%	26%	43%
Запослени са писаним уговором	82%	95%	74%	91%	81%	96%	36%	80%	54%	86%	39%	73%
Неплаћени рачуни – вода	27%	8%	21%	4%	7%	1%	15%	6%	34%	7%	48%	24%
Неплаћени рачуни – струја	37%	11%	25%	5%	12%	3%	24%	6%	26%	4%	64%	32%

Легенда: Р – ромска популација/домаћинства; НР – неромска популација/домаћинства; нп – нема података

Извор: Perić, *The Housing Situation*; *извор података за све земље осим за Србију: FRA and UNDP, *The Situation of Roma*, 24–25. Извор података за Србију: Svejić, Babović i Pudar, *Human Development*, 48–51.

У погледу индикатора пренасељености, положај ромских домаћинстава је не само неповољнији у односу на неромска, већ је у просеку испод прихватљивих стандарда (табела 1).²⁴ Стање вишеструке депривираниости у становању,²⁵ које је код неромског становништва веома ретко (до 2%), код ромских домаћинстава се креће у распону од 3% (Бугарска) до 23% (Румунија). Чешка је једина међу посматраним земљама која нема случајева вишеструке депривираниости ни код ромских ни код неромских домаћинстава, што се прописује специфичностима узорка, који је великим делом обухватио домаћинства која живе у објектима социјалног становања. Србија, са 10% ромских домаћинстава у стању вишеструке депривираниости у становању, у бољем је положају од Мађарске (12%) и Словачке (16%). Истраживање УНХЦР-а, међутим, користећи свеобухватнији индикатор депривације у становању,²⁶ показује високе вредности овог индекса код 30% домицилних и 41% интерно расељених ромских породица у Србији.

Иако је удео домаћинстава са власништвом над станом у којем живе висок и код ромских и код неромских домаћинстава, ипак је нешто више ромских домаћинстава без стана у власништву. Чешка је једина земља са знатно нижим учешћем власника станова у обе групе (11% ромских и 43% неромских домаћинстава), због специфичне стамбене политике, односно касније и спорије приватизације станова, као и постојања различитих форми власништва над становима. У осталим земљама масовна приватизација станова је условила преминање домаћинстава која живе у властитом стану.²⁷ Питање је, међутим, веродостојности података за ромску популацију, јер се претпоставља да Роми себе сматрају власником стана – куће иако немају регулисан статус власништва над земљиштем, а самим тим немају правно регулисано власништво ни над

²⁴ Према УНХЦР-овом истраживању, 64% домаћинстава домицилних Рома је са мање од 15 м² по члану домаћинства, а интерно расељених ромских домаћинстава је 75% (Ibid., 30).

²⁵ Индикатор стамбене депривираниости показује удео домаћинстава која немају водовод, канализацију и живе у руинираним (сламизираним) становима (Perić, *The Housing Situation*, 33).

²⁶ Овај композитни индекс сачињавају следећи индикатори: количина дневног светла у стану, истрошеност столарије, стање зидова и подова, прокишњавање крова, влажност и величина простора. Исказани проценти односе се на домаћинства која имају индикацију депривираниости на свакој од посматраних димензија (Cvejić, *Procena potreba*, 32).

²⁷ Jozsef Hegedus, "Housing Privatization and Restitution", у *Social Housing in Transition Countries*, ur. Jozsef Hegedus, Martin Lux i Nora Teller (New York: Routledge, 2013), 35. Према попису из 2011, у Србији 92,5% ромских домаћинстава живи у стану који се налази у приватној својини (Радовановић и Кнежевић, *Роми у Србији*, 88).

стамбеним објектом.²⁸ То индиректно потврђује и релативно висок проценат ромских домаћинстава која страхују од присилног исељавања, у распону од 16% у Бугарској до 48% у Чешкој, где овако висок проценат указује на правну несигурност Рома и у становима јавног сектора. Нешто реалнију слику о власничком статусу ромских домаћинстава у Србији дало је истраживање УНХЦР-а, према којем међу домицилним Ромима има 63% власника станова, а међу интерно расељеним 47%, док 32% домицилних и 45% расељених ромских домаћинстава живи у простору који није у њиховом власништву али за који не плаћају закуп, што, такође, говори о високом постотку правно нерегулисаног статуса. Према овом истраживању, тек свако четврто домаћинство домицилних и свако пето домаћинство расељених Рома у Србији има легално регулисан статус у становању (25% односно 16% их је у процесу легализације).

Подаци у табели 1 показују и раширеност искуства етничке дискриминације у становању, у последњих 5 година (у односу на 2010. годину, када је УНДП спровео истраживање). Такво искуство је имало свако пето испитивано ромско домаћинство у Србији и Мађарској, свако треће у Румунији и Бугарској и више од половине у Чешкој и Словачкој. Отуда је и огромна већина ромских испитаника, у свим посматраним земљама, дала велики значај запошљавању Рома у јавној администрацији. Приметно је, међутим, да је значај који неромско становништво даје овој мери знатно нижи.

Висока стопа ризика од сиромаштва²⁹ и изражена материјална депривација³⁰ обележја су ромских домаћинстава у свим земљама, без значајних разлика, и то знатно више но неромских домаћинстава, која

²⁸ Perić, *The Housing Situation*, 40.

²⁹ Стопа ризика од сиромаштва рачуната је преко расположивог дохотка домаћинства који је испод 60% медијане националног дохотка, уједначеног у односу на број и старост чланова домаћинства. Извор података за све земље осим за Србију: FRA and UNDP. *The Situation of Roma in 11 EU Member States* (Brussels and Bratislava: FRA, UNDP, EC, 2012), 24–25. У даљем тексту (FRA and UNDP, *The Situation of Roma*). Подаци за Србију рађени су по истој методологији, а преузети су из студије: Slobodan Cvejić, Marija Babović i Gazela Pudar, *Human Development Study Serbia 2010* (Belgrade: UNDP, 2010), 48. У даљем тексту (Cvejić, Babović i Pudar, *Human Development*).

³⁰ Показатељи материјалне депривације су немогућност или тешкоће: плаћања закупа, загревања стана, суочавања са неочекиваним трошковима, конзумирања меса, рибе, протеина сваког другог дана, поседовања кола, машине за веш, колор ТВ, телефона. Извор података за све земље осим за Србију: (FRA and UNDP, *The Situation of Roma*, 26). Материјална депривација за Србију рађена је преко сличног индекса који идентификује три димензије депривације: економску (немогућности реализације потреба у исхрани, одевању, плаћању трошкова становања); поседовања трајних потрошних добара; али укључује и димензије депривације у становању (опремљеност и квалитет простора) (Cvejić, Babović i Pudar, *Human Development*, 51).

се, ипак, у свим земљама³¹ веома често суочавају и са сиромаштвом и са материјалном депривацијом. Изузетак је Чешка, пре свега по знатно нижој материјалној депривацији неромских домаћинстава (табела 1). Сложена међузависност стамбене и различитих димензија социјалне искључености ромских домаћинстава потврђује се и преко ниске стопе запослености Рома, у свим посматраним земљама, која се рефлектује и на проблеме плаћања трошкова становања, а који су далеко најизраженији у Србији. Неписменост челника домаћинства једини је расположив упоредни податак за посматране земље, изабран као индикација проблема у вези са адекватним информисањем и предузимањем активности на побољшању стамбене ситуације домаћинства. Према овом индикатору, изразито је неповољна позиција ромских домаћинстава у Румунији (чак са 23%), а потом у Србији³² (14%) и Бугарској (12%).

СУЗБИЈАЊЕ СТАМБЕНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ РОМА: СТРУКТУРНЕ ПРЕПРЕКЕ, ПРАКСА И ДОМЕТИ

Велика сличност у карактеристикама и распрострањености стамбене и социјалне искључености Рома у посматраним земљама показује да разлике међу њима у нивоу економског развоја или темпа приступања Европској унији нису од великог утицаја.³³ Процеси социјалног и стамбеног искључивања Рома су дугог трајања и условљени су макроструктурним чиниоцима и културним моделима који стално репродукују дискриминативне праксе. Свеобухватна анализа сложене детерминације стамбене искључености овде није могућа, те се текст који следи ограни-

³¹ Подаци за Србију нису расположиви, јер истраживање о хуманом развоју Србије није рађено по принципу снимања ромских насеља у односу на оближњу популацију.

³² Недостатак образовања једна је од најважнијих препрека социјалног укључивања Рома у разним димензијама. У Србији, према попису из 2011. године, у ромској популацији је 53,3% становништва без школе или са незавршеном основном школом, 34,8% са завршеном основном школом, 11,5% са завршеном средњом школом и 0,7% са завршеним факултетом. У укупном становништву Србије наведене категорије су заступљене са 11,4%, 23,5%, 48,9%, 16,2%, респективно (Радовановић и Кнежевић, *Роми у Србији*, 73). Према истраживању које је радио УНИЦЕФ, у укупној популацији Србије, 98,8% деце основношколског узраста похађа школу, док је то случај са 85,8% ромске деце истог узраста која живе у ромским насељима. Подаци за средњошколски узраст су знатно неповољнији, 93,5% према 51,2%, респективно. UNICEF. *Serbia Multiple Indicator Cluster Survey and Roma Settlements Multiple Cluster Survey* (Belgrade: UNICEF, 2014), 166–167.

³³ Исти став налазимо и у раду: Júlia Szalai, *Roma Marginalization and Exclusion in A Comparative Perspective*, u *Faces and Causes of Roma Marginalization in Local Contexts*, ur. Júlia Szalai i Violetta Zentai (Budapest: Central European University, 2014), 164.

чава само на грубу скицу неких структурних и актерских димензија које су специфичне за садашњи тренутак.

Најпре, репродукција друштвене и стамбене маргиналности Рома може се повезати са неолибералним обезвређивањем не само социјалистичке-колективистичке-егалитарне политике, већ и саме идеје социјално одговорне државе. Неолиберална држава се пре свега усмерава ка обезбеђењу услова за акумулацију капитала на тржишту (некретнина) и ширење принципа економске ефикасности и конкурентности на све домене друштвеног живота. Реч је о системској промени која афирмише концепт минималне државе, јаке да подржи инвеститоре али слабе да се бави последицама економског реструктурирања.³⁴ Држава преноси функцију пружања социјалних услуга на друге актере, пре свега актере цивилног сектора (специјализоване непрофитне организације или удружења грађана) и, у складу са реафирмацијом тржишта и смањивањем државних давања, промовише значај личног предузетништва и социјалног капитала као кључних ресурса који депривираним појединцима и заједницама треба да олакшају друштвено укључивање кроз (до тада заповстављену) партиципативну демократију и облике самопомоћи. Заправо, долази до значајног потискивања редистрибутивног у корист социјално интегративног дискурса у области социјалних политика. Док први дискурс већи нагласак ставља на међуповезаност различитих структурних димензија социјалне искључености које се рефлектују у становању, те становање третира више као грађанско односно социјално право,³⁵ други дискурс нагласак ставља на становању као људском праву, и на интегративну функцију плаћеног рада. Тиме се не само занемарују проблеми нископлаћених, нерегулисаних и маргинализованих послова³⁶ већ се не оставља ни довољно простора за синергију свих политика које утичу на стамбену искљученост. Наведене структурне и дискурзивне промене

³⁴ Bob Jessop, "Liberalism, Neoliberalism and Urban Governance: a Statetheoretical Perspective", *Antipode* 3 (2002): 457. У даљем тексту (Jessop "Liberalism, Neoliberalism").

³⁵ Овај дискурс карактеристичан је за период златног доба социјалних држава. Наиме, након Другог светског рата у свим европским земљама стамбену политику карактерисала је тзв. снабдевачка фаза уз претежну усмереност државних субвенција на процес производње станова, са значајном градњом социјалних станова у јавном и/или непрофитном сектору. Од 1970-их, државне субвенције се доминантно преусмеравају на потрошњу а дистрибутивна пракса се редукује на групе са најнижим социјалним и материјалним положајем, што доприноси стигматизацији корисника социјалног становања, чији квалитет, такође, опада. Мина Петровић, *Sociologija stanovanja, stambena politika: izazovi i mogućnosti* (Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 2004), 16–19.

³⁶ Ruth Levitas, "What is Social exclusion?", у *Breadline Europe, Studies in Poverty, Inequality and Social Exclusion*, ur. David Gordon i Peter Townsend (Bristol: The Polity Press, 2000), 361–362.

показују се битним за разумевање ограничених ефеката који се постижу програмима за сузбијање стамбене искључености Рома, чак и када су засновани на начелима интегративног и партиципативног приступа.

Дакле, у постсоцијалистичким земљама држава више нема улогу да непосредно обезбеђује станове. Нови вид обавезивања државе да предузима мере заштите и помоћи у остваривању права свих грађана на адекватне стандарде у различитим областима, укључујући и становање, одвија се доминантно преко прихватања међународних конвенција о људским правима. Све посматране земље, иако су потпуно разградиле претходне механизме стамбене политике, а нове још нису системски дефинисале, усвојиле су, највећим делом кроз процес приступања и под притиском захтева за коришћење фондова Европске уније и других интернационалних организација, велики број закона и креирале одређен број институција које треба да се баве проблемима мањинских популација уопште, или посебно Рома.³⁷ Међутим, у домену регулације становања, посебно социјалног становања, постоји велика разноликост приступа и решења, док је регулисање становања за Роме веома ретко, а и када постоји остаје неискоришћено. Тако се експлицитно препознавање Рома у Закону о социјалном становању у Србији показује пре као изузетак него правило. За присилно исељавање, које често погађа Роме, неке земље предвиђају обезбеђење алтернативног смештаја (Чешка и Словачка), док у другим земљама (на пример у Бугарској) такав механизам није јасно дефинисан.³⁸ Неретко се управо програмима за расељавање Рома условљава њихова (нова) сегрегација, иако су све земље прихватиле законе који обезбеђују заштиту од дискриминације по било ком основу, а Мађарска је усвојила и Акт о једнаком третману којим се изричито забрањује невољна сегрегација у становању.³⁹ Ситуација није значајно побољшана ни за време Декаде за инклузију Рома (2005–2015), током које је усвојено пуно акционих планова на разним нивоима (национални – локални), негде са посебним акцентом на становање (као у Србији и Румунији), али без систематског праћења (мониторинга) мера које би требало да се примене у пракси.⁴⁰ Доступне информације указују

³⁷ На пример, у Мађарској је формиран Државни секретаријат за социјалну инклузију (2010), у Чешкој је оформљена Републичка агенција за социјалну инклузију и ромска насеља (2008), у Румунији постоји Национална агенција за Роме и Савет за националне мањине. Melani Ram, "Europeanized Nurocrisy: Roma Inclusion and Exclusion in Central and Eastern Europe", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 3, (2014): 19–20. И у Србији је формиран Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, те Савет за националне мањине, на националном и на локалним нивоима.

³⁸ Perić, *The Housing Situation*, 18.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid., 21. Када је реч о акцијама које су подржане од стране националног/

да су највеће препреке исходиле из недостатка политичке воље и финансијских средстава (буџетских линија) на свим нивоима управљања, што је резултирало спорадичним а несистемским акцијама у области становања за Рома.

Преглед конкретних програма покренутих најпре од стране интернационалних организација (као што су УНДП, Светска банка, Организација за европску безбедност и сарадњу, Сорос фондација итд.) посредством националних односно локалних организација цивилног друштва, а потом интегрисаних у националне – локалне стратегије и владина тела, показује неколико битних недостатака. Прво, програми остају на нивоу „тачкастих“ интервенција – подизања стандарда хигијене.⁴¹ Потом, десеграгија се ретко појављује као циљ интервенције, а предуслови одрживости учињених интервенција (платежна способност, запослење, интеграција у систем одлучивања) иако планирани кроз интегративни приступ и на основу потреба самих Рома, најчешће нису обезбеђени, јер изискују веће трошкове и дуже време.⁴²

Енико Винце (Eniko Vincze) користи концепт „контра“ инкорпорације да би указала на ограничења приступа који фаворизују тржишне принципе у програмима за стамбено и социјално укључивање Рома.⁴³ Пре свега, корисници који немају довољно образовања, информација, новца у дужем периоду, тешко могу да се уклопе у наметнуту предузетничку агенду. Затим, потреба да се за пројекте конкурише код различитих фондација фаворизује професионализацију организација цивилног друштва и удаљава их од оних којима су програми намењени, а који нису компетентни да се за њих сами надмећу. То је оптерећено опасношћу да

јавног сектора током Декаде Рома, значајне су процене стања и потреба Рома и мапирање њихове социјалне и стамбене искључености, но, критике се односе на презаступљеност експертских процена (Somogyi and Teller, *Improving housing*, 34). Као проблем може се јавити и слаб одзив самих Рома, било због заузетости сезонским пословима или због неповерења према институцијама. На пример, у извештају о процени стања у 21 општини у Србији, само 37,8% породица је дало податке у 80 подстандардних насеља обухваћених анализом. Slađana Jovanović i Robert Vu, *Procena stanja u podstandardnim romskim naseljima u 21 opštini u Srbiji* (Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji, 2014), XI.

⁴¹ УНДП-ово истраживање показало је да је прогрес у периоду 2004–2011. учињен у побољшању санитарних услова и расположивог стамбеног простора. Само су Мађарска и Бугарска забележиле прогрес на свим димензијама становања које су праћене (водовод, канализација, настањеност, сигурност становања), док Чешка, Румунија и Србија на неким димензијама бележе и погоршања. Подаци за Словачку нису расположиви за 2004. (Perić, *The Housing Situation*, 67–69).

⁴² Somogyi and Teller, *Improving housing*, 33–34.

⁴³ Eniko, Vincze "Adverse Incorporation of the Roma and the Formation of Capitalism in Romania", *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 4 (2014): 16. У даљем тексту (Vincze "Adverse Incorporation").

се многи сегменти интегративног, системског, партиципативног приступа сведу на формалност. Исти ефекти могу произаћи из чињенице да се развојни планови и стратегије свде на пословне приступе, као и да се ове активности делегирају приватним компанијама, што ствара јаз у погледу потребних знања и информација између стратешких докумената и актера који треба да раде на њиховој имплементацији (локална власт, јавне агенције, удружења грађана и сл.). Боб Џесоп (Bob Jessop) упозорава да умањивање значаја актера јавног сектора у обезбеђивању социјалних сервиса носи ризик да градови (локалне самоуправе) престану да буду места социјалне репродукције и да се сведу на места конкуренције.⁴⁴ Пракса показује и да већа партиципација није неспојива са неолибералним системом управљања, јер је идеал социјалне правде могуће заменити идејом процедуралне правде, при чему се формално схватање партиципативности одвија без суштинске или одрживе партиципације крајњих корисника.⁴⁵

Додатна стигматизација Рома наводи се као битан проблем примене програма намењених смањењу стамбене искључености Рома. Она се појављује или од стране оних који нису обухваћени програмом а желели би (јер се налазе у сличном стању материјалне и стамбене депривације) или оних који су против конкретне интервенције јер, према њиховом мишљењу, новац треба усмерити на друге, за друштво потребније ствари. Такве реакције нарочито су честе у транзицијским земљама где је сиромаштво масовни феномен, који појачава перцепцију Рома као незаслужно сиромашних, јер се сматра да уложени социјални трошкови неће дати ефекте (због културе сиромаштва), те се пројекти виде као привилегија мањине на рачун потреба већине.⁴⁶ Таква искуства Енико Винце повезује са порастом дискриминације односно расизације⁴⁷ Рома, која исходи из симболичке или културне продукције процеса маргинализације у неолибералном глобалном капитализму. Повезана са промоцијом концепта меритократије (стицања на основу индивидуалног прегнућа и заслуга) чије је наличје појам прекаријата (незаслужних грађана), она обухвата недовољно успешне (образоване, обучене) и недовољно конкурентне у

⁴⁴ Jessop, "Liberalism, Neoliberalism", 447.

⁴⁵ Vincze, "Adverse Incorporation", 30.

⁴⁶ Berescu, Catalin, Mina Petrović i Nora Teller, "Housing Exclusion of the Roma: Living on the Edge", u *Social Housing in Transition Countries*, ur. Jozsef Hegedus, Martin Lux i Nora Teller (New York: Routledge, 2013), 115.

⁴⁷ Винце користи појам расизације желећи да истакне да се ефективност перцепције Рома као „инфериорних“ лакше репродукује ако је интериоризују и прихвате и сами Роми без обзира на друштвени положај. То има за последицу да социјални успех припадника ромске популације подразумева и напуштање ромског идентитета (Vincze "Adverse Incorporation", 18).

тржишној (фер) утакмици.⁴⁸ Као примаоци социјалне помоћи они постају предмет обезвређивања (стигме) а њихова позиција се натурализује (неминовна је и природна јер не улажу у себе), што чини прихватљивим расељавање (релокацију), ниже стандарде (становања) и обећања да су таква стања привремена.

Истраживања јавног мњења потврђују и даље велику социјалну дистанцу према Ромима, како у новим тако и у старим чланицама ЕУ. Када је реч о посматраним земљама, само 34% испитаника у Румунији и 28% у Мађарског прихватају Роме као суседе, а проценти су и нижи у осталим земљама, 21% у Бугарској, 17% у Словачкој, 9% у Чешкој (што је био и најнижи проценат међу 27 земаља ЕУ, обухваћених истраживањем).⁴⁹ Србија се, према другом истраживању, показује као нешто толерантнија средина, јер 48% испитиваних прихвата Роме као суседе, но упоредивост је ограничена због другачије методологије.⁵⁰ Чињеница да је дискриминација према Ромима опште обележје европских друштва⁵¹ показује да незадовољавајући ефекти усвојених закона и спроведених програма у посматраним постсоцијалистичким земљама нису последица „дефектности“ њихове социјалистичке модернизације, која им умањује капацитете за преузимање модела кооперативног управљања и партиципативне демократије, те начела уважавања различитости. Мелани Рем (Melani Ram), напротив, сматра да су се новопридошле чланице ЕУ добро социјализовале на западноевропске норме, али да нажалост те норме обухватају и укључивање и искључивање Рома.⁵² Отуда и процес европеизације бивших социјалистичких земаља, као процес прихватања западноевропских норми и пракси⁵³, има парадоксална обележја. С једне стране, налази се пораст регулативе и инклузивних програма који у

⁴⁸ Ibid., 27–28.

⁴⁹ Када је реч о неприхватању ромске деце као школских другова своје деце, оно је највише у Словачкој (58%) и Чешкој (52%), следе Мађарска (46%), Бугарска (35%) и Румунија (22%). Melani Ram, "Europeanized Hypocrisy: Roma Inclusion and Exclusion in Central and Eastern Europe", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 3, (2014): 32–33. У даљем тексту (Ram, "Europeanized Hypocrisy").

⁵⁰ Слободан Миладиновић, „Етничка и социјална дистанца према Ромима“, *Социолошки преглед* 3 (2008): 424.

⁵¹ Практике сегрегирања ромске деце у школама, насилно исељавање Рома, слаба заступљеност Рома у представничким телима, заједничка су пракса свих чланица ЕУ, која се преноси и на ниво ЕУ (на пример, почетком 2014. године у Европском парламенту био је само један Ром – из Мађарске). (Ram, "Europeanized Hypocrisy", 36.)

⁵² Ibid.

⁵³ Claudio Radaelli, "The Europeanization of Public Policy", у *The Politics of Europeanization*, ur. Kevin Featherstone i Claudio Radaelli (Oxford: Oxford University Press, 2003), 36.

неким аспектима постижу ефекте, а с друге стране, истрајност, у неким случајевима чак и јачање ставова и пракси које рефлектују негативан однос према Ромима, како на институционалном тако и на индивидуалном нивоу.

Може се рећи да се највећа опасност од занемаривања ширих структурних фактора социјалне па и стамбене искључености налази управо у дискурсу културе сиромаштва, који узроке ових феномена повезује са моралним и културним карактеристикама оних који су искључени, уз посебно инсистирање на разним облицима патолошког понашања, губитку самопоуздања и прихватању сиромаштва као судбине.⁵⁴ То условљава и да креатори/пружаоци социјалних програма имају ниска очекивања од маргинализованих група, да у томе виде кључни разлог за неуспех самих програма, односно да не улажу довољно напора да се повећа њихова ефикасност.⁵⁵

На крају, може се поставити питање шта је могуће учинити у описаним макроструктурним условима, који намећу озбиљне препреке? У социологији је распрострањено уверење да структурне околности у великој мери, али не и у потпуности, одређују могућности делања друштвених актера. У том смислу изузетно је важна рефлексивност актера, а посебно стручњака, односно свест о контексту и конјунктури делања, како би се промовисаним методама (партиципативност, оснаживање) дао прави смисао и постигли максимални ефекти. Није случајно да се заступничко планирање јавило управо у Сједињеним Америчким Државама, средини у којој су расизација, дискурси културе сиромаштва и поткласе, далеко утемељенији но у европским оквирима. Такви модели рада, како у јавном тако и у цивилном сектору, једна су од нужних претпоставки постизања одрживијих ефеката у програмима за сузбијања стамбене искључености Рома.

ЛИТЕРАТУРА

- Babović, Marija, prir. *Izazovi nove socijalne politike*. Beograd: SeCons, 2010.
- Berescu, Catalin, Mina Petrović i Nora Teller. "Housing Exclusion of the Roma: Living on the Edge", U *Social Housing in Transition Countries*, urednici Jozsef Hegedus, Martin Lux i Nora Teller, 98–116. New York: Routledge, 2013.
- Vincze, Eniko. "Adverse Incorporation of the Roma and the Formation of Capitalism in Romania". *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 4 (2014): 14–37.

⁵⁴ Oscar Lewis, "The Culture of Poverty", *American* 4 (1966): 19–20.

⁵⁵ Mina Petrović, *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja*. (Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta i Čigoja štampa, 2009), 141–142.

- Ivancheva, Mariya. "From Informal to Illegal: Roma Housing in (Post-)Socialist Sofia. *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 4 (2014):38–54.
- Jakšić, Božidar i Goran Bašić. *Umetnost preživljavanja: gde i kako žive Romi u Srbiji*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2005.
- Jessop, Bob. "Liberalism, Neoliberalism and Urban Governance: a Statetheoretical Perspective". *Antipode* 3(2002): 452–472.
- Jovanović, Slađana i Robert Bu. *Procena stanja u podstandardnim romskim naseljima u 21 opštini u Srbiji*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji, 2014.
- Levitas, Ruth. "What is Social exclusion?". U *Breadline Europe, Studies in Poverty, Inequality and Social Exclusion*, urednici David Gordon i Peter Townsend, 357–384. Bristol: The Polity Press, 2000.
- Lewis, Oscar. "The Culture of Poverty". *American Anthropology* 4 (1966):19–25.
- Lux, Martin i Petr Sunega. "New Social Housing Strategies in Post-Socialist States: Effectiveness, Efficiency and Sustainability". U *Social Housing in Transition Countries*, urednici Jozsef Hegedus, Martin Lux i Nora Teller, 307–330. New York: Routledge, 2013.
- Миладиновић, Слободан. „Етничка и социјална дистанца према Ромима“. *Социолошки преглед* 3 (2008): 417–437.
- Petrović, Mina. *Sociologija stanovanja, stambena politika: izazovi i mogućnosti*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 2004.
- Petrović, Mina. *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta i Čigoja štampa, 2009.
- Petrović, Mina. "Serbia: A patchwork of Local Options", U *Social Housing in Transition Countries*, urednici Jozsef Hegedus, Martin Lux i Nora Teller, 244–261. New York: Routledge, 2013.
- Perić, Tatjana. *The Housing Situation of Roma Communities: Regional Roma Survey 2011. Roma Inclusion Working Papers*. Bratislava: United Nations Development Programme, 2012.
- Radaelli, Claudio. "The Europeanization of Public Policy". U *The Politics of Europeanization*, urednici Kevin Featherstone i Claudio Radaelli, 27–56. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Радовановић, Светлана и Александар Кнежевић. *Рому у Србији*. Београд: Републички завод за статистику, 2014.
- Ram, Melani. "Europeanized Hypocrisy: Roma Inclusion and Exclusion in Central and Eastern Europe". *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 3 (2014): 15–44.
- Szalai, Júlia. "Roma Marginalization and Exclusion in A Comparative Perspective". U *Faces and Causes of Roma Marginalization in Local Contexts*, urednici Júlia Szalai i Violetta Zentai, 127–166. Budapest: Center for Policy Studies Central European University, 2014.
- Somogyi, Eszter and Nóra Teller. *Improving housing conditions for marginalized communities, including Roma in Bulgaria, Czech Republic, Hungary, Roma-*

- nia and Slovakia*. Budapest: Metropolitan Research Institute, 2011.
- UNICEF. *Serbia Multiple Indicator Cluster Survey and Roma Settlements Multiple Cluster Survey*. Belgrade: UNICEF, 2014.
- FRA and UNDP. *The Situation of Roma in 11 EU Member States*. Brussels: FRA, UNDP, EC, 2012.
- Hegedus, Jozsef and Ivan Tosics, "The Disintegration of East European Housing Model". U *Housing Privatization in Eastern Europe*, urednici David Clapham, Jozsef Hegedus, Keith Kintrea i Ivan Tosics, 15–16. London: Greenwood Press, 1996.
- Hegedus, Jozsef. "Housing Privatization and Restitution", U *Social Housing in Transition Countries*, urednici Jozsef Hegedus, Martin Lux i Nora Teller, 33–49. New York: Routledge, 2013.
- Cvejić, Slobodan, Marija Babović i Gazela Pudar. *Human Development Study Serbia 2010*. Belgrade: UNDP, 2010.
- Cvejić, Slobodan. *Procena potreba interno raseljenih Roma u Srbiji*. Beograd: UNHCR, 2014.

Mina Petrović

HOUSING EXCLUSION OF ROMA IN CENTRAL AND SOUTHEAST EUROPE AND SERBIA

S u m m a r y

A comparative analysis, informed by various data sources, includes the Czech Republic, Slovakia, Hungary, Romania, Bulgaria and Serbia. The great similarities among the observed countries in terms of the degree and basic characteristics of Roma housing and social exclusion show that different levels of economic development and the pace of EU integration have only a minor influence. Programs aimed at decreasing housing exclusion reveal significant limits (they are sporadic, lacking sustainability and desegregation effects), which is related to broader processes of post-socialist transformation and neoliberal capitalism. Special attention is given to the concept of minimal state and the replacement of the redistributive discourse with the socio-integrative one, compatible with the expansion of market principles throughout the contemporary society. Due to all of that, the principles of participating and empowering marginalized groups are often reduced to purely formal procedures. Under the circumstances, the practice of stigmatising Roma as undeserving poor people is reproduced, which is one of the reasons why inclusive programmes have only partial effects.

Key words: Roma, housing exclusion, social exclusion, discrimination